

Petőfi Sándor János
az MTA külső tagja

***A szemiotikai textológia* elnevezésű szövegtani diszciplína megokoltságáról, jellemző jegyeiről és alkalmazásáról**

(Szemléltető példa: egy multimediális szöveg szemiotikai-textológiai megközelítése)

Elhangzott 2008. április 7-én

BEVEZETÉS

Székfoglaló beszédemben először a szövegtani kutatás olyan alapkérdéseivel foglalkozom mint a szöveg és szövegség fogalma, a szövegtani kutatás lehetséges tárgyai, a szövegek megformáltságának vizsgálatára irányuló kutatás diszciplínakörnyezete, a „szemiotikai textológia” elnevezésű diszciplína jellemző tulajdonságai.

Az alapkérdések tárgyalása után a szemiotikai textológia multimediális szövegek megformáltságának elemzésében való alkalmazására mutatok be röviden egy-két példát.

Beszédem **három fő tematikus egysége** a következő:

(T) A szöveg és a szövegség hordozóinak szemiotikai-textológiai fogalma

T/1: a verbális szöveg szemiotikai-textológiai fogalma,

T/2: a verbális képződmények szövegsége hordozóinak szemiotikai-textológiai fogalma,

T/3: a nyelvi szövet és a világdarabok kapcsolata.

(Σ) A szövegek megformáltságának vizsgálatára irányuló kutatás

Σ/1: a szövegek megformáltságának vizsgálatára irányuló kutatás diszciplínakörnyezete,

Σ/2: a „szemiotikai textológia” elnevezés megokoltsága,

Σ/3: a szemiotikai textológia jellemző tulajdonságai.

(A) A szemiotikai textológia multimediális szövegek megformáltságának elemzésében való alkalmazása

(T)

A VERBÁLIS SZÖVEG ÉS A SZÖVEGSÉG HORDOZÓINAK SZEMIOTIKAI-TEXTOLÓGIAI FOGALMA

T/1: A VERBÁLIS SZÖVEG SZEMIOTIKAI-TEXTOLÓGIAI FOGALMA

A szakirodalomban a *szöveg* fogalmának általában lexikai elemekből létrehozott *verbális képződményekkel* kapcsolatos használatával és kétféle értelmezésével találkozunk.

– Az egyik szerint egy *verbális képződmény fizikai teste (nyelvi szöвете)* nevezendő szövegnek, s ehhez kell utalt entitásként egy *világdarabot (egy tényállás-konfigurációt)* hozzárendelni.

– A másik szerint egy *verbális képződmény nyelvi szöвете egy hozzárendelt világdarabbal (tényállás-konfigurációval)* együtt nevezendő szövegnek.

A további fejtegetések szempontjából itt csupán az a tény fontos, hogy akármelyik változattal értünk is egyet, a **szöveg** szakszó használatával (a **szövegség** értelmezésével) kapcsolatban egy **világdarab** (egy **tényállás-konfiguráció**) figyelembevétele elengedhetetlenül szükséges.

T/2: A VERBÁLIS KÉPZŐDMÉNYEK SZÖVEGSÉGE HORDOZÓINAK SZEMIOTIKAI-TEXTOLÓGIAI FOGALMA

A szemiotikai textológia elméleti keretében a verbális képződmények *szövegségének* hordozóira utaló elemekként a következő szakszavak használatosak.

– A *nyelvi szövet* összefüggőségére vonatkozóan *konnexitásról* (szintaktikai – általánosabb értelemben *formai – összefüggőségről*) és *kohézióról* (nyelvi-szemantikai – *nyelvi-jelentéstani – összefüggőségről*) szokás beszélni mint többé-kevésbé magában a nyelvi szövetben kimutatható tulajdonságokról, és a szövegséget biztosító *koherenciáról* mint a nyelvi szövethez 'kívülről' hozzárendelhetőről.

– A *világdarabok* (a *tényállás-konfigurációk*) összefüggőségére vonatkozóan „a *tényállás-konfiguráció szerves egysége*” szakkifejezést alkalmazzuk abban az értelemben, hogy csak egymással szerves egységet alkotó tényállások tekinthetők olyan *világdarabnak*, amely képes egy nyelvi képződmény *szövegségét* (koherenciáját) biztosítani.

T/3: A NYELVI SZÖVET ÉS A VILÁGDARABOK KAPCSOLATA

Lássunk itt néhány *két mondatból álló* verbális képződményt nyelvi szövetük és a velük kapcsolatban figyelembe vehető *világdarabok* (tényállás-konfigurációk) viszonyának szemléltetésére.

(1) Nyelvi képződmények *konnexitását* és az általuk (feltehetően) utalt *világdarabok* viszonyát szemléltessék a következő példák.

1a *Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.
Rosszakat álmodtam.*

E két mondat között szintaktikai kapcsolatot teremt a „*felébredtem*” és „*álmodtam*” szóalakok egyes szám első személyre utaló toldaléka. Más szóval: a nyelvi képződmény *konnex* és mint *szöveg* is elfogadható, mert a mondatai által utalt tényállások szerves egységet alkotnak.

De vajon a konnexitás önmagában mindig elegendő-e egy képződmény szövegségének a biztosításához? Könnyen belátható, hogy nem, ahogy azt az **1b** példa bizonyítja.

1b *Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.
Öt évvel ezelőtt egy jó filmet láttam.*

A nyelvi képződményt alkotó két mondat között a „*felébredtem*” és „*láttam*” szóalakok egyes szám első személyű toldaléka itt is szintaktikai kapcsolatot hoz létre. A nyelvi képződmény tehát *konnex*, **de mint szöveg nem fogadható el, mert a két utalt tényállás itt** – ellentétben az **1a** képződmény mondatai által utalt két tényállással – **nem alkot szerves egységet.**

(2) Nyelvi képződmények *kohézióját* és az általuk (feltehetően) utalt *világdarabok* viszonyát szemléltessék a következő példák.

2a *Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.
Először egy rossz álmra, másodszor valami zajra, harmadszor egy telefonhívásra.*

E két mondat között nem áll fenn szintaktikai kapcsolat, azaz a nyelvi képződmény nem konnex.

Nyelvi-jelentéstani kapcsolatot teremt viszont közöttük a „háromszor” szóalak és az „először”, „másodszor”, „harmadszor” felsorolás. Más szóval: a nyelvi képződmény *kohezív*, és mint *szöveg* is elfogadható, mert a mondatai által utalt tényállások szerves egységet alkotnak.

De vajon a kohézió önmagában mindig elegendő-e egy képződmény szövegségének a biztosításához? Könnyen belátható, hogy nem, ahogy azt a **2b** példa bizonyítja.

2b *Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.
Tegnapelőtt a ma holnapután volt.*

E két mondat között itt sem áll fenn szintaktikai kapcsolat, azaz a nyelvi képződmény nem konnex.

A két mondat között a „tegnap” szó, valamint a „tegnapelőtt”, „ma” és „holnapután” szóalakok azonban itt is nyelvi-jelentéstani kapcsolatot hoznak létre. A nyelvi képződmény tehát *kohezív*, **de mint szöveg nem fogadható el, mert a két utalt tényállás** itt – ellentétben a **2a** képződmény mondatai által utalt két tényállással – **nem alkot szerves egységet**.

(3) A következő példa másfelől azt szemlélteti, hogy egy két mondatból álló képződmény szövegségét nyelvi szövetének konnexitása és/vagy kohéziója hiányában is biztosítani tudja egy szerves egységet alkotó tényállás-konfiguráció.

*Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.
Erős szélvihar volt.*

Ezt a képződményt nagy valószínűséggel mindnyájan el tudjuk fogadni koherens szövegnek, jóllehet sem szintaktikai, sem nyelvi-jelentéstani kapcsolat nincs a nyelvi szövet két mondata között. Más szóval e képződmény *se nem konnex, se nem kohezív, de elfogadható szövegnek*. E két mondatot ugyanis összekapcsolja az, hogy *az általuk utalt tényállásokat szerves egységet képező tényállásoknak tudjuk tartani*, minthogy okozat-ok összefüggést tudunk feltételezni közöttük.

Ezekből a röviden kommentált példákból az a következtetés vonható le, hogy *egy nyelvi képződmény szövegsége nem nyelvi szövetének konnexitásától és/vagy kohéziójától, hanem a hozzá rendelhető világdarabot alkotó tényállások szerves egységétől) függ*.

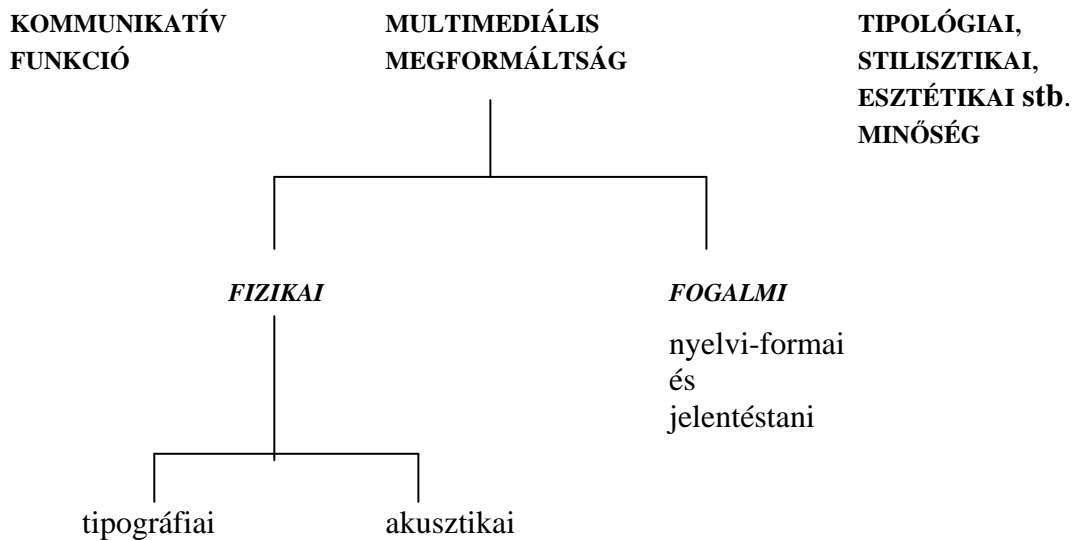
Ez egyben azt is jelenti, hogy *egy nyelvi képződmény szövegsége kizárólag nyelvészeti eszközökkel se fel nem fedhető, se le nem írható*.

(Σ) A SZÖVEGEK MEGFORMÁLTSÁGÁNAK VIZSGÁLATÁRA IRÁNYULÓ KUTATÁS

Σ/1: A SZÖVEGEK MEGFORMÁLTSÁGÁNAK VIZSGÁLATÁRA IRÁNYULÓ KUTATÁS DISZCIPLÍNAKÖRNYEZETE

A nyelvi képződményekhez különféle tulajdonságok rendelhetők. A legfontosabbakat a **Σ/1.1 diagram** ábrázolja.

A NYELVI KÉPZŐDMÉNYEKHEZ RENDELHETŐ FŐBB TULAJDONSÁGOK



Σ/1.1 diagram

A megformáltság **fizikai** és **fogalmi** 'arculatának' megkülönböztetése, de egyidejű figyelembevétele alapján valamennyi nyelvi képződmény **multimediálisnak** tekinthető.

Bármely **diszciplína** létrehozásához, ha célja, hogy optimális módon tegye lehetővé verbális összetevőt is tartalmazó multimediális szemiotikai képződményeken és képződményekkel (kommunikátumokon és kommunikátumokkal) végrehajtandó valamennyi releváns művelet elvégzését, egy **átfogó diszciplínakörnyezet** figyelembe vételére van szükség. (Lásd a **Σ/1.2 táblázatot**, amelyben a **kommunikátum** szakszóval kommunikációs helyzetekben létrehozott tetszőleges jelegyüttesekre utalok).

Az átfogó diszciplínakörnyezet **középső szektora** azt szemlélteti, hogy ezeknek a textológiai diszciplínáknak nevezett eszköztáraknak

- egyfelől együtt kell tudni működniük olyan médiumoktól függő **társtudományokkal**, mint a poétika, retorika, stilisztika stb.,
- másfelől ösztönözniük kell a különféle elemi és összetett kompozícióegységek 'nyelvi szövetét' elemezni és leírni tudó (úgyszintén médiumoktól függő) **nyelvészeti diszciplínák** létrehozására.

Az **alsó** szektor azt juttatja kifejezésre, hogy a textológiai kutatás számára **multidiszciplináris alapozásra** van szükség, mert a szövegek, mint kommunikációs helyzetekben létrehozott multimediális komplex jelek megformáltságának a feltárásához és leírásához olyan elméleti apparátusra van szükség, amely figyelembe veszi a filozófia, a szemiotika, a kommunikációelmélet, a pszichológia, a tudásszociológia stb. különféle részdiszciplínáiban, valamint a formális és empirikus metodológiák kutatásában elért eredményeket.

A **felső** szektor végül azt jelzi, hogy egy textológiai diszciplína létrehozásánál gondolni kell azokra a kölcsönhatásokra, amelyek a különféle kommunikátum-tartományok

és a létrehozandó diszciplína között fennállhatnak: a létrehozandó diszciplína felépítése olyan kell, legyen, amely ki tudja elégíteni az egyes kommunikátum-tartományok elvárásait.

M-D Különböző kommunikátum-tartományok makrodiszciplínái <i>A mindennapi kommunikáció, a tudományos, a jogi, a biblikus, az irodalmi stb. kommunikáció kommunikátum-tartományának makrodiszciplínája</i>		
Ny-D nyelvészeti diszciplínák <i>verbális összetevővel is rendelkező multimedialis kommunikátumok</i> Ny-diszciplínái === Általános Ny-diszciplínák _____ Ny-diszciplínák: rendszenyelvészet, a rendszer használatának nyelvészete, ‘szöveg’-nyelvészete, [metrika];	T-D textológiai diszciplínák <i>verbális összetevővel is rendelkező multimedialis kommunikátumok</i> T-diszciplínái === Általános T-diszciplínák _____ T-diszciplínák: bármely diszciplína, amelynek célja szövegek (részleges vagy teljes) formai és/vagy szemantikai architektonikájának elemzése és leírása	T-társD textológiai társdiszciplínák <i>verbális összetevővel is rendelkező multimedialis kommunikátumok</i> T-társdiszciplínái === Általános T-társdiszciplínák _____ T-társdiszciplínák: poétika [≈szövegtipológia], narratológia, RETORIKA, stilisztika, esztétika;
MdA-D A multidiszciplináris alapozás diszciplínái <i>filozófia, pszichológia, szemiotika, tudásszociológia, kommunikációelmélet, formális és empirikus metodológiák,..</i>		

Σ/1.2 táblázat: A nyelvi képződmények megformáltságának vizsgálatára irányuló kutatás átfogó diszciplínakörnyezete

Σ/2: A „SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIA” ELNEVEZÉS MEGOKOLTSÁGA

A nyelvi képződmények megformáltságának vizsgálatával foglalkozó új keletű diszciplína elnevezésének alakulása egyértelműen alátámasztja a fenti megfontolásokból levont következtetést.

(1) Minthogy ez az új keletű diszciplína nyelvészeti indíttatású, kézenfekvő, hogy kezdetben elnevezései is a **nyelvészetre** utaltak:

– A kutatók (beleértve önmagam is) eleinte a **szöveggrammatika** elnevezést kezdték használni. Hamar be kellett azonban látnunk, hogy szöveggrammatikáról a szó szoros (a mondatgrammatikának megfelelő) értelmében nem lehet beszélni: A mondatok grammatikai szerkezetét egy predikátum és az általa meghatározott argumentumok határozzák meg.

Szövegek egészére vonatkozóan a predikátummal analóg funkciót betöltő elem nem értelmezhető. A szöveggrammatika elnevezés alkalmazása tehát nem célszerű.

– Jobban járt (jobban jár) a **szövegnyelvészet** elnevezés, amellyel kapcsolatban csak arról kellett (kell) lemondani, hogy vele egy olyan – szövegek vizsgálatával foglalkozó – diszciplínára utaljunk, amely képes arra, hogy a szövegek megformáltságával kapcsolatban felmerülő *valamennyi releváns kérdés* tárgyalásához megfelelő elméleti eszköztárat szolgáltatson. Ilyen szövegnyelvészet ugyanis nincs és nem is lehetséges. Ez viszont nem jelenti azt, hogy ne lenne szükség a nyelvészetnek egy olyan ágára, amely nyelvi képződmények nyelvi szövetének (szövegek nyelvészeti aspektusainak) vizsgálatára specializálódik, s amelyet ezért joggal lehet „szövegnyelvészetnek” nevezni.

Úgy tűnik azonban, hogy ez a tisztázási folyamat sem a nyelvészet, sem a szövegek vizsgálatával foglalkozó új keletű diszciplína keretében működő kutatók egyrésze számára még nem fejeződött be. Talán ezzel magyarázható, hogy egyesek inkább lemondanak arról, hogy **szövegnyelvészetről** (is) beszéljenek.

– Utoljára hagytam a magyar nyelvű szakirodalomban használatos **szövegtan** elnevezéssel kapcsolatos problémák megemlítését.

Ezzel az elnevezéssel a fő probléma az, hogy használata azt sugallja, hogy a szövegtan a *hangtan - morfématan - szótan - szintagmatan - mondattan* hierarchia csúcsán elhelyezkedő diszciplína, és ez két dolog miatt is félrevezető. Egyrészt azért, mert a szöveg kizárólag kommunikációs helyzetekben realizálódó nyelvi képződmény, s mint olyan 'tana' nem tartozhat a nyelvi rendszer 'tanai' sorába. Másrészt azért, mert nem állhat egy 'terjedelemre' épülő hierarchia csúcsán, minthogy, egy adekvát szöveg meghatározás értelmében, egy szöveg akár egyetlen morféma terjedelmű is lehet (lásd például az egyetlen ígékötőből álló *El választ egy Eljössz a székfoglalóra?* tartalmú e-mailre.)

Nem elhanyagolható probléma továbbá az sem, hogy a magyar nyelvben használatos szövegtan szakszónak nincs olyan idegen nyelvű megfelelője, mint amilyen van a szöveggrammatika és szövegnyelvészet szakkifejezéseknek. (A német nyelvű szakirodalomban előfordul ugyan egy „Textlehre” terminus, de azt a német kutatók közül is alig használja valaki.)

(2) Egy időben használták (használtuk) a **szövegelmélet** elnevezést is, amiről azonban hamarosan azért mondtunk le, mert használata olyan filozófiai elvárásokat ébresztett, amelyeknek kielégítése lehetetlennek bizonyult. (Ennek a helyzetnek az enyhítésére, amikor én elméletről beszéltem, arra a „parciális szövegelmélet” szakkifejezéssel utaltam.)

(3) Ezekből a tényekből természetesen megfelelő következtetéseket kellett levonnom nekem is, és ezek oda vezettek, hogy a koncepciómból létrejövő diszciplínát **szemiotikai textológiának** neveztem el.

A diszciplína elnevezésében a **textológia** szakszót olyan más – az előzőekben kritikával illetett – szakkifejezések helyett használom, mint a „szöveggrammatika”, „szövegnyelvészet”, vagy a „szövegtan”.

Ugyanakkor a textológia elnevezést kiegészítem a **szemiotikai** jelzővel annak kifejezése érdekében, hogy a szemiotikai textológia elméleti kerete a szövegeket multimediális komplex jelekként kezeli, és vizsgálja azokat mind formai, mind jelentéstani (nyelvi-szemantikai és pragmatikai) nézőpontból. Ennek a jelzőnek az alkalmazása azonban nem jelenti azt, hogy a komplex jelekként kezelt szövegek bármiféle szemiotikai rendszert alkotnának. A szövegek a mindenkori kommunikációs helyzetükben létrehozott (létrejövő) *egyedi* komplex jelek.

Ami a **szemiotikai textológiát** illeti, ennek a diszciplínának célja, hogy lehetővé tegye

- (a) a *nyelvfilozófia* tartományának újraértelmezését és kiterjesztését,
- (b) olyan *szöveginterpretációk* végrehajtását, amelyek a szignifikátum (a jelentés és jeltárgy) felépítésének valamennyi hordozóját figyelembe tudják venni,
- (c) a *nyelvi fordítások és a szemiotikai transzpozíciók* számára optimális elméleti keret biztosítását,
- (d) a *nyelvészeti kutatás* számára olyan módszertani alap megteremtését, amely biztosítja a kutatás eredményeinek közvetlen szövegtani felhasználását, hogy itt az alkalmazások legjelentősebb példáit említsem.

Σ/3: A SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIA JELLEMZŐ TULAJDONSÁGAI

A felsorolt célok elérése érdekében a szemiotikai textológia elméleti kerete a következő **jellemző tulajdonságokkal** rendelkezik:

- (1) Téves asszociációkon alapuló értelmezést kiküszöbölő **terminológiát** használ, és a műveletek eredményeinek reprezentálása számára különféle **reprezentációs rendszereket** bocsát rendelkezésre,
- (2) a kommunikációs helyzet **flexibilis modelljére** épít,
- (3) a szövegeket speciális formai és szemantikai architektonikával rendelkező **multimediális komplex jeleknek** tekinti,
- (4) az architektonikákhoz különféle **organizációformákat** rendel (ezek között kitüntetett szerepe van a **vertikális kompozíciós organizációnak**),
- (5) különféle **interpretációtípusokat** különböztet meg,
- (6) az interpretációk létrehozása számára **interpretációs bázisokat** (tudás-, felételezés- és elvárásrendszereket) értelmez,
- (7) az analitikus értelmező interpretáció végrehajtásához **előkészítő gyakorlatokat** vezet be,
- (8) megkülönbözteti a szöveg **értelmi, referenciális és kommunikatív** jelentését.

A következőkben e tulajdonságok közül az (1), (3), (4), (5) és (8) pontban említettekkel foglalkozom röviden.

Σ/3(1): Sajátos terminológiát és reprezentációs rendszereket használ

A jellemző tulajdonságok közül ez a tulajdonság az, amely a többi fölé rendelhetőnek tekinthető, és amely leginkább megkülönbözteti más textológiai diszciplínáktól. A **főlérendelhetőség** azt jelenti, hogy belőle következik a többi tulajdonság birtoklásának szükségessége.

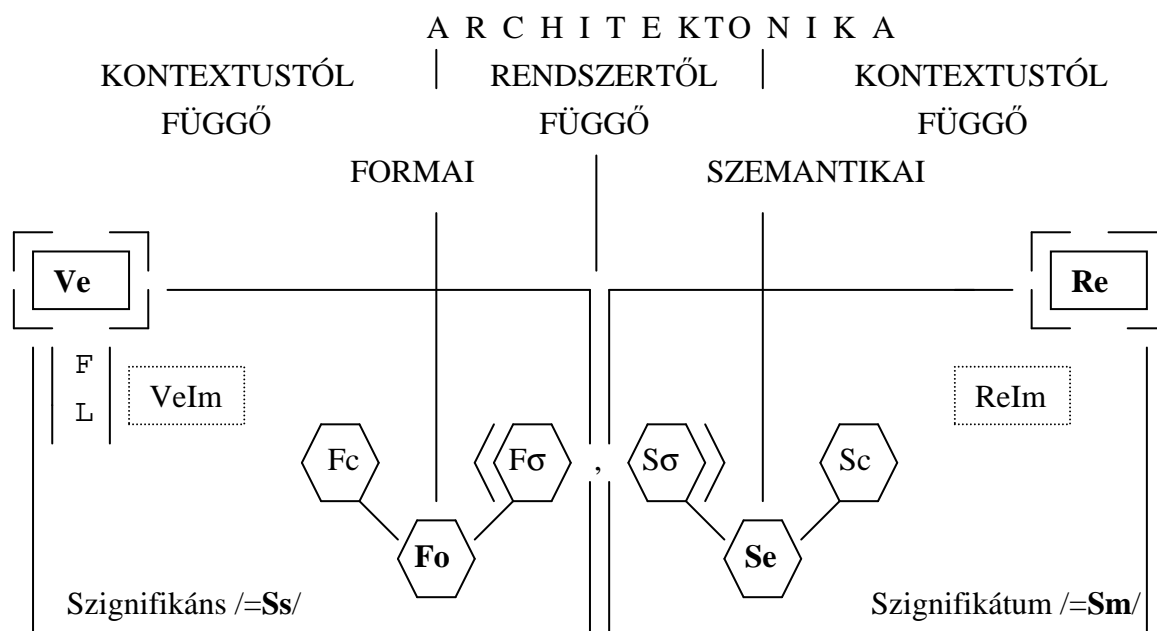
A szemiotikai textológia **szaknyelve** zömmel **speciális (latin vagy latin eredetű) szakszavakat** és **szakkifejezéseket** tartalmaz. Ennek a választásnak a célja egyrészt az, hogy a használt szaknyelvi terminusokhoz ne lehessen téves asszociációkon alapuló jelentést rendelni, másrészt az, hogy ennek a diszciplínának különféle idegen nyelveken történő bemutatásakor létezzen egy közös terminológiai hivatkozási alap.

Részben hasonló a magyarázata a **reprezentációs rendszerek** használatának. A nyelvi képződményekkel kapcsolatos műveletek elvégzésénél a szemiotikai textológia elméleti kerete nem zárja ki az intuitív megközelítést, de megköveteli, hogy az elvégzett

műveletek eredményeinek bemutatása egyértelműen kezelhető reprezentációs rendszerek alkalmazásával történjék.

Σ/3(3): A szövegeket multimediális komplex jeleknek tekinti

A Σ/3.3 ábra a szövegek mint komplex jelek szemiotikai összetevőit és architektúra típusait foglalja rendszerbe.



Σ/3.3 ábra: A szövegek mint komplex jelek szemiotikai összetevői és architektúra típusai

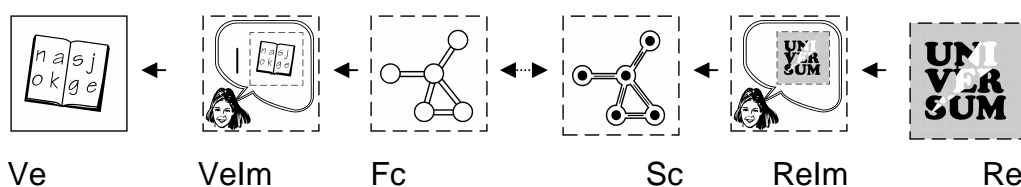
Az ábra szimbólumai a következőképpen olvasandók:

- Ve:** egy szöveg *fizikai teste* (*Vehiculum*);
[a “Ve” szimbólumot tartalmazó négyzetet szegélyező “sarkok” az úgynevezett vehikulumkörnyezetet kívánják jelezni];
- F:** a vehikulum *fizikai-szemiotikai* arca (*Figura*);
- L:** a vehikulum *nyelvi-szemiotikai* arca (*Lingua*);
[ebben a kontextusban a ‘nyelvészeti’ és ‘nyelvi’ szakszavakat tág értelemben használom, azaz olyanban, amely nem csak a verbális nyelvekre utal];
- VeIm:** a vehikulum *mentális képe* (*Vehiculum-Imago*);
- Fo:** a vehikulum *formai* architektúrája (*Formatio*);
- Fc:** a vehikulumhoz az adott kommunikációs helyzetben rendelhető *formai* architektúra
[= kontextustól függő formáció (*Formatio contextualis*)];
[**VeIm** és **Fc** ugyanannak az entitásnak két arca: az első a Ve-mal analóg arc, a második ennek kategoriális megfelelője];
- Fσ:** a vehikulumhoz a rendszerszerű ismeretek alapján rendelhető *formai* architektúra
[= a nyelvi rendszertől függő formáció (*Formatio systemica*)];

- Se:** a vehikulum (*nyelvi-*)szemantikai architektonikája (*Sensus*);
- Sσ:** a vehikulumhoz a rendszerszerű ismeretek alapján rendelhető (*nyelvi-*)szemantikai architektonika;
[= a nyelvi rendszertől függő *sensus* (*Sensus systemicus*);
- Sc:** a vehikulumhoz az adott kommunikációs helyzetben rendelhető (*nyelvi*)szemantikai architektonika;
[= kontextustól függő *sensus* (*Sensus contextualis*);
- ReIm:** a relátum *mentális képe* (*Relatum-Imago*);
[**ReIm** és **Sc** ugyanannak az entitásnak két arca: az első az Re-mal analóg arc, a második ennek kategoriális megfelelője];
- Re:** egy olyan *tényállás-konfiguráció*, amely az interpretátor véleménye szerint az adott vehikulumban feltehetően kifejezésre jut (*Relatum*);
[az “Re” szimbólumot tartalmazó négyzetet szegélyező “sarkok” az úgynevezett relátumkörnyezetet kívánják jelezni].

A komplex jelek szemiotikai összetevőit nemcsak latin elnevezésükkel és az azokból képzett betűszimbólumokkal jelöljük, hanem ’képecskékkel’ is.

Ezek a képecskék a következők:



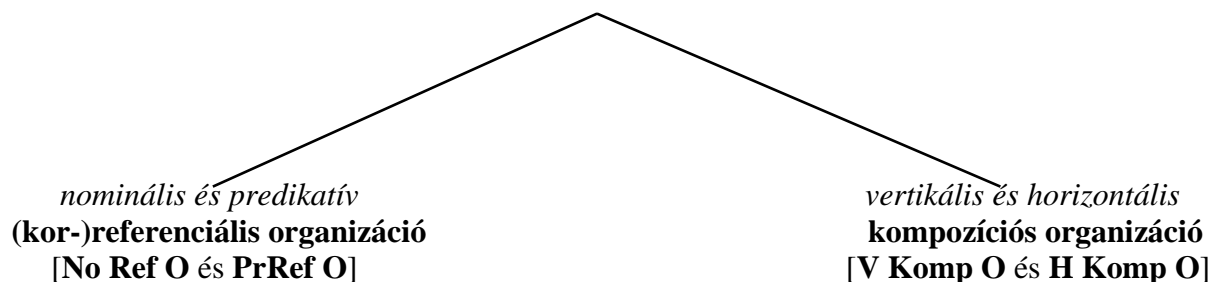
A szemiotikai textológia

- a **Ve + Velm + Fc** hármast a jel **szignifikáns** összetevőjének,
- az **Sc + ReIm + Re** hármast pedig a jel **szignifikátum** összetevőjének tekinti.

Σ/3(4a): Az architektonikákhoz különféle organizációformákat rendel

Az organizáció a textuális és/vagy az infreniális vehikulum architektonikáiban különféle formákban jelenik meg (a megjelenési formákhoz lásd a **Σ/3.4a ábrát**)

AZ ORGANIZÁCIÓ MEGJELENÉSI FORMÁI
a textuális és/vagy inferenciális vehikulum
[**Ve/Txt** és/vagy **Ve/Inf**]
ARCHITEKTONIKÁIBAN



Σ/3.4a ábra: Az organizáció megjelenési formái az architektonikákban

Az architektonikák elemzésénél figyelembe vehetjük csupán azokat az elemeket/egységeket, amelyek az elemzendő vehikulumban fizikailag ténylegesen jelen vannak, vagy kiegészíthetjük az adott vehikulumot mindazokkal az elemekkel/egységekkel,

amelyek fizikailag nincsenek ugyan jelen benne, de a fizikailag jelen lévő elemekből/egységekből levezethetően annak részét képezik. Az első esetben **textuális** vehikulumról [=Ve/Txt]) beszélünk, a másodikban **inferenciálisról** [=Ve/Inf]).

A **Nominális Referenciális (korreferenciális) Organizáció** és a **Predikatív Referenciális (korreferenciális) Organizáció** szakkifejezések közül az első azokra a személyekre, tárgyakra, tényállásokra utaló nominális nyelvi elemeknek az organizációját jelzi, amelyekről a szöveg feltehetően szól, a második azoknak az egyszerű vagy összetett igei szókapcsolatoknak/szintagmáknak az organizációját, amelyek az adott szöveg közléstartalmát hordozzák. A referenciális/ korreferenciális nominális organizációt célszerű tematikus hálóként ábrázolni.

A **Vertikális Kompozíciós Organizáció** és a **Horizontális Kompozíciós Organizáció** szakkifejezések közül az első a vehikulum 'hierarchikus felépítésére' utal, arra a felépítésre, amelyik a vehikulum azonosítható minimális egységeiből kiindulva ér el a szövegvehikulumhoz, mint maximális organikus egységhez, a második a vehikulum azonosítható minimális egységeinek a linearizált láncára.

Σ/3(4b): A kompozíciós organizációformák között a VKompO-t kezeli alapvetőként

A kompozíciós organizáció két megjelenési formája közül azért a **vertikális kompozíciós organizáció** (lásd **Σ/3.4b ábra**) az alapvető, mert annak kategóriáit használjuk az organizáció valamennyi más megjelenési formájának elemzésekor.

A **Σ/3.4b ábra** szimbólumainak olvasata a következő:

- MaA/R:** rendszerszerű makroarchitektonika,
1° MaE: verbális szövegekben első fokú alapegységei az egyszerű mondatok, legmagasabb fokú egységei az alárendelt összetett mondatok;
- MeA/R:** rendszerszerű mezoarchitektonika,
1° MeE: verbális szövegekben első fokú alapegységei a szóalakok, magasabb fokú egységei az egyszerű mondat szintjét még el nem érő szókapcsolatok;
- MiA/R:** rendszerszerű mikroarchitektonika,
1° MiE: verbális szövegekben első fokú alapegységei a szótagok, illetőleg (morfematikus) szóalak-összetevők, magasabb fokú egységei, a szóalakok szintjét még el nem érő szótag-, illetőleg szóalakösszetevő-csoportok;
- SubA/R:** rendszerszerű szubarchitektonika,
verbális szövegekben első fokú alapegységei a megkülönböztető jegyek, magasabb fokú egységei a hangokat/betűket jelentő megkülönböztetőjegy-kombinációk.

A „/K” toldalékú szimbólumok a fentiekben felsorolt szimbólumok kontextuális analogonjai.

- MaA/K:** kontextuális makroarchitektonika
több szövegmondatból létrehozott verbális szövegek esetében egysége a kontextuális egyedi mezoegységek makroarchitektonika szintet elérő konfigurációja;

MeA/K: kontextuális mezoarchitektonika
több szövegmondatból létrehozott verbális szövegek esetében alapegységei a kontextuális egyedi mezoegységek, legmagasabb fokú egységei a kontextuális egyedi mikroegységek mezoarchitektonika szintet még el nem érő konfigurációja;

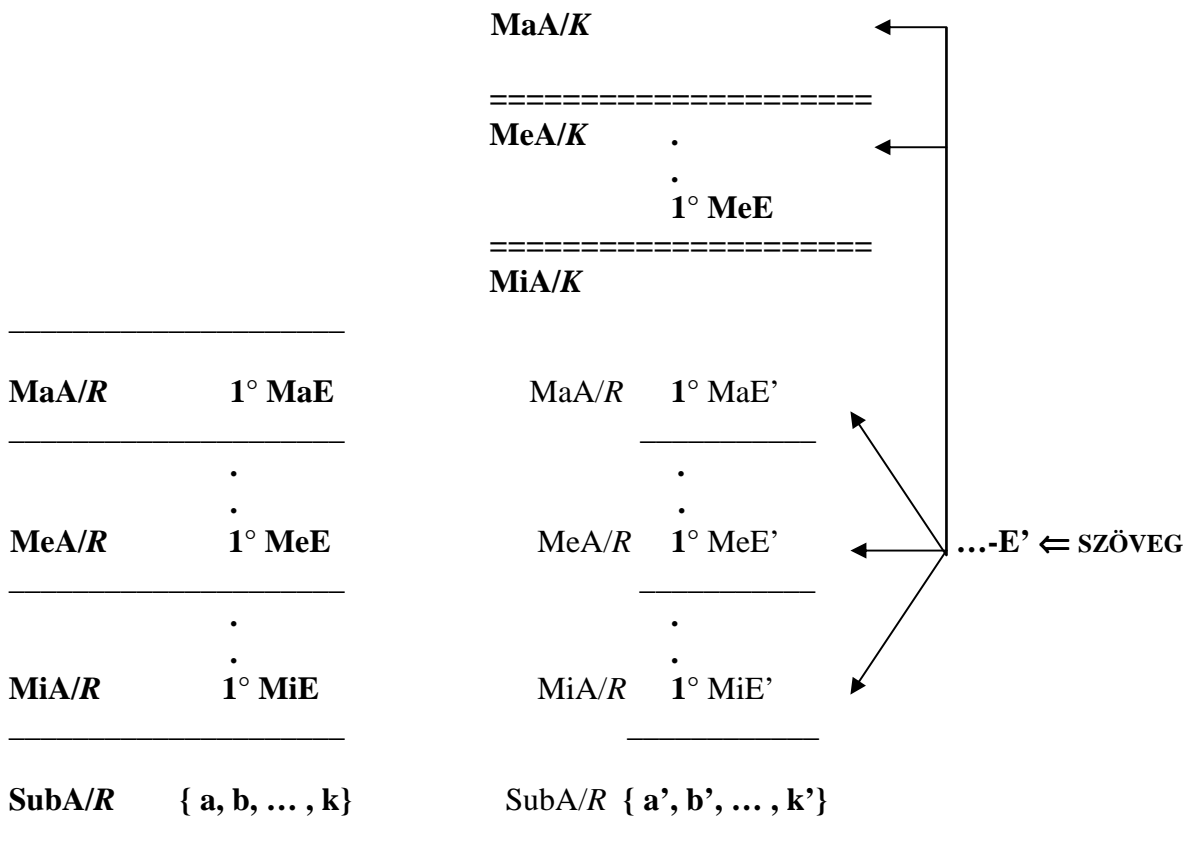
MiA/K: kontextuális mikroarchitektonika
verbális szövegek esetében egységei bármely rendszerszerű egység kontextuális megfelelői.

RENDSZERTŐL FÜGGŐ SZINTEK

KONTEXTUSTÓL FÜGGŐ SZINTEK

ARCHITEK-
TONIKÁK KOMPOZÍCIÓ-
EGYSÉGEK

ARCHITEK-
TONIKÁK KOMPOZÍCIÓ-
EGYSÉGEK



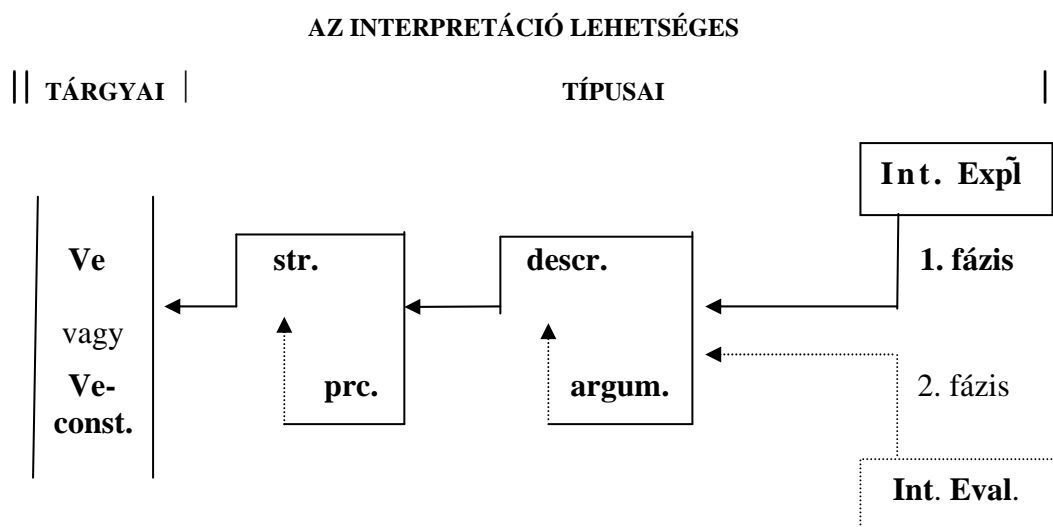
Σ/3.4b ábra: A vertikális kompozíciós organizáció architektonikasintjei és azok egységei

A kontextuális mikroarchitektonika reprezentációja a **Σ/3.4b ábrában** világosan szemlélteti azt a tényt, hogy bármilyen nagyságrendű verbális elem szöveggé funkcionálhat.

Σ/3(5): Különböző interpretációtípusokat különböztet meg

A szemiotikai textológia elméleti keretében mindenekelőtt **spontán** és **elméleti** interpretáció között teszünk különbséget. Az elsőt intuitív módon, a másodikat egy elmélet követelményeit figyelembe véve hozzuk létre.

A $\Sigma/3.5$ ábra a szövegek mint komplex jelek elméleti szemiotikai-textológiai interpretáció lehetséges tárgyait és típusait foglalja rendszerbe.



$\Sigma/3.5$ ábra

Az **elméleti interpretáció** két alaptípusa az **értelmező** (*explicativ* [=expl.]) és az **értékelő** (*evaluativ* [=eval.]):

- az **értelmező** interpretációnak az a feladata, hogy egy vehikulumhoz [=Ve] vagy egy vehikulum tetszőleges összetevőjéhez (konstituenséhez [=Ve-const.]) formai és szemantikai architektónikát (<significans, significatum> [=<Ss,Sm>] párt) rendeljen;
- az **értékelő** pedig az, hogy ezeket az architektónikákat adott értékrendszer(ek) alapján minősítse.

Az **architektónikák** szempontjából az értelmező interpretáció mint eredmény, lehet

- **strukturális** [=str.], azaz olyan, amelyik csak az architektónikák elemei között értelmezett statikus relációkat reprezentálja, vagy
- **procedurális** [=prc.], azaz olyan, amelyik a statikus relációk reprezentálásán túl az ezeknek a relációknak logikai-temporális feltárására vonatkozó információkat is tartalmaz.

Az **interpretációk modalitása** szempontjából mind a strukturális, mind a procedurális interpretáció lehet

- **leíró** (*descriptív* [=descr.]), azaz olyan, amelyik csupán az interpretáció eredményét reprezentálja anélkül, hogy explicit módon arra vonatkozó érvelést is tartalmazna, hogy miért az éppen adott interpretáció lett létrehozva, vagy
- **érvelő** (*argumentatív* [=argum.]), azaz olyan, amelyik érvelés reprezentációját is tartalmazza.

Ami az **értelmező interpretációt** illeti, továbbá különbséget kell tennünk **első fokú** [=1°], **részlegesen figuratív** és **másodfokú** [=2°] értelmező interpretáció között.

- **Első fokú** interpretációról akkor beszélünk, ha az adott vehikulum *valamennyi* alkotóeleme ‘betű szerinti’ értelmével interpretálható. Ez az eset áll fenn a formális tudományok egy részének (például a matematikai és logikai szövegeknek) interpretálásakor.

– **Részlegesen figuratív** interpretációról akkor beszélünk, ha az adott vehikulum bizonyos elemeit ‘figuratív (metaforikus, metonimikus stb.) értelmükkel’ kell interpretálnunk, míg a többit ‘betű szerintivel’. Ez az eset áll fenn a szövegek nagy többségének interpretálásakor.

– **Másodfokú** interpretációról, végül, akkor beszélünk, ha az adott vehikulumhoz szimbolikus jelentést rendelünk, attól függetlenül, hogy az a vehikulum betű szerinti vagy figuratív értelmével is interpretálható. Általában ez az eset áll fenn költői szövegek vagy mítoszok interpretálásakor.

Σ/3(8): Megkülönbözteti a szöveg értelmi, referenciális és kommunikatív jelentését.

Az **értelmi** (vagy más szakkifejezéssel élve ‘verbalizált fogalmi’) jelentést úgy kapjuk meg, hogy a vehikulum feltételezett formációját követve létrehozuk az alkotóelemeihez rendelt sensusok kombinációját és az eredményt nyelvi-szemantikai szempontból értelmezzük. Ez a művelet megkívánhatja egyrészt azt, hogy a formáció létrehozásakor bizonyos kompozícióegységeket azokban explicite jelen nem lévő, de a meglévők közül kikövetkeztethető elemekkel kiegészítsünk, másrészt pedig azt, hogy az értelmezés elvégzésekor, a „konvencionális szótári jelentések”-et alapul vevő jelentések alkalmazásán kívül, világra vonatkozó konvencionális ismereteket (‘tudáskereteket’, ‘forgatókönyveket’), illetőleg feltevéseket is alkalmazzunk. Az értelmi jelentés tehát a vehikulum textuális és inferenciális organizációjához kapcsolódik.

Mind a referenciális, mind a kommunikatív jelentés létrehozásának az értelmi jelentés képezi az alapját.

A **referenciális** jelentést a vehikulumhoz annak feltételezett (nominális és predikatív) referenciális valamint vertikális és horizontális kompozíciós organizációja értelmezése alapján rendeljük. A **nominális** referenciális organizáció értelmezése egyrészt azoknak az entitásoknak (személyeknek, tárgyaknak, tényállásoknak) az azonosítását jelenti a relátum-ímagóban, amelyekre az értelmezendő vehikulumban feltételezetten utalás történik, másrészt e vehikulum azon elemei hálójának megalkotását, amelyeket korreferenciális (‘együttutaló’) elemeknek tartunk. A **predikatív** referenciális organizáció értelmezése pedig egyrészt azoknak az igei vagy más természetű predikátumoknak a meghatározását, amelyek alkalmazásával a vehikulum a tényleges vagy feltételezett világdarab tényleges vagy feltételezett tényállásait reprezentálja, másrészt az ezek között a predikátumok között feltételezett korreferenciális (együttutaló) relációkét.

A referenciális jelentés interpretatív megalkotásának azonban a referenciális organizáció értelmezése csupán egyik feltétele. Másik feltétele egy azokkal operáló elfogadható vertikális és horizontális kompozíciós organizáció létrehozhatósága. Míg az előző csak azonosítja a referált entitásokat, az utóbbi e referált entitások által létrehozott tényállások (tényállás-konfigurációk) között értelmez elvárásoknak megfelelő összeférhetőségi-relációkat, illetve e relációkat kifejező természetes nyelvi kifejezések között lineárisan jól formált makro-láncokat.

A vehikulumhoz rendelhető, minden feltételnek eleget tevő referenciális valamint kompozíciós organizációk lehetővé teszik egy olyan referenciális jelentés értelmezhetőségét, amelynek alapján az ezekkel az organizációkkal rendelkező relátum-ímagót egy (nyelviileg jól formált módon kifejezésre juttatott) összefüggő világdarab mentális képének tudjuk elfogadni.

A **kommunikatív** jelentés értelmezése ‘természetes nyelv’-specifikus komplex feladat. A kommunikatív jelentés ugyanis egyrészt az alapegységek (első fokú

kompozícióegységek) összetevőinek adott belső elrendezésétől (és prozódijától), másrészt maguknak az adott belső elrendezésű (és prozódijú) alapegységeknek lineáris sorrendjétől függ. E két elrendezéshez a különböző nyelvek rendszere különböző lehetőségeket nyújt, illetve megkötéseket értelmez. Amely nyelvben egy alapegység összetevői (illetőleg az alapegységek maguk) szekvenciálisan különféle módokon rendezhetők el (és a különböző elrendezésekhez különféle prozódiai struktúrák rendelhetők), egy-egy adott vehikulumhelyen a megengedettek közül alkalmazásra kiválasztott elrendezés (és prozódiai struktúra) 'informatív'. Vagy azáltal, hogy az adott nyelv rendszere struktúráinak alkalmazását illetően jelöletlen, vagy azáltal, hogy a jelöletlentől való távolságának mértékében jelölt. Ezt az 'informativitást' nevezem a szóban forgó alapegység, illetőleg alapegység-lánc kommunikatív jelentésének.

(A)

A SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIA MULTIMEDIÁLIS SZÖVEGEK [= mT] MEGFORMÁLTSÁGÁNAK ELEMZÉSÉBEN VALÓ ALKALMAZÁSA

A/1: EGY MULTIMEDIÁLIS SZÖVEG KIVÁLASZTÁSA AZ ELEMZÉS SZÁMÁRA

A szemiotikai-textológiai elemzés tárgyalásához (amit nagyfokú komplexitása miatt itt jobbra csak kommentárok formájában végezhetek el) példaszövegül

- (a) Csokonai *Tartózkodó kérelem* című **költeményét**, valamint annak
- (b) Macskássy Izolda által **illusztrált változatát**,
- (c) Sebő Ferenc által **megzenésített formáját**, illetőleg
- (d) **filmzenei betétként való alkalmazását** választom.

A/2: AZ ELEMZÉS GLOBÁLIS MAKROSZERKEZETÉNEK MEGHATÁROZÁSA

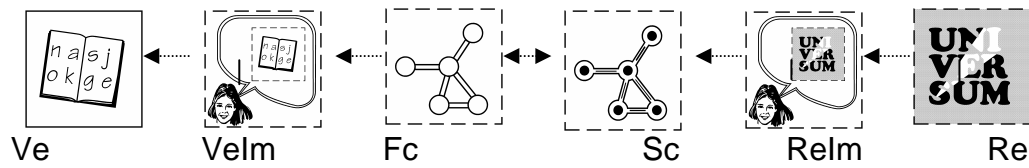
Egy multimediális szöveg szemiotikai-textológiai elemzése három lépcsőben történik:

- (1) az **elsőben** a *verbális mediális* összetevő megformáltságát elemezzük és írjuk le, a nem verbális mediális összetevő figyelembe vétele nélkül,
- (2) a **másodikban** a *nem verbális mediális* összetevőét, a verbális összetevő optimális figyelmen kívül hagyásával, végül
- (3) a **harmadikban** a két elemzés eredményét egymásra vetítjük.

A/vb: A MULTIMEDIÁLIS SZÖVEG VERBÁLIS ÖSSZETEVŐJÉNEK SZEMIOTIKAI-TEXTOLÓGIAI ELEMZÉSE

A választott multimediális szöveg verbális összetevője szemiotikai-textológiai elemzésének aspektusait a kompozíció mint **komplex jel** alkotó elemeinek sorrendjében kommentálom, figyelembe véve a **vertikális kompozíciós organizáció** hierarchiaszintjeit és azok egységeit.

A szemiotikai-textológiai elemzés 'stratégiáját' az **A/vb.1 ábra** mutatja, amelyen a komplex jel alkotóelemeit 'képecskék' ábrázolják, a vertikális kompozíciós organizáció hierarchiaszintjeit pedig a **Σ/2(4b)** paragrafusban bevezetett szimbólumok jelzik.



a *textuális vehikulum* [a **Ve/Text**] architektikáinak
vertikális kompozíciós organizációja

A/vb(Ve)	A/vb(Velm)	A/vb(Fc)	A/vb(Sc)	A/vb(Relm)	A/vb(Re)
a kompozíció fizikai teste	a Ve mentális képe	a Ve-hez rendelt formai architektika	a Ve-hez rendelt nyelvi- jelentéstani architektika	a Ve-hez rendelt világdarab mentális képe	a Ve-hez rendelt ref.- jelentéstani architektika
		reprezentációja	reprezentációja		reprezentációja
		↑ MaA/R MeA/R MiA/R SubA/R	↑ MaA/K MeA/K MiA/K		↑ MaA/K MeA/K MiA/K

A/vb.1 ábra: A verbális összetevő szemiotikai-textológiai elemzésének 'térképe'

A/vb(Ve): Az elemzendő verbális összetevő fizikai teste (vehikuluma)

A szemiotikai-textológiai elemzés **első** lépése az elemzendő verbális összetevő (jelöljük itt a **T_{1vb}** szimbólummal) **fizikai testének (vehikulumának)** a bemutatása (lásd **T_{1vb}Ve**). Minthogy a választott költeménynek van egy korábbi változata, bemutatom itt annak vehikulumát is (lásd **T_{0vb}Ve**).

T_{1vb}Ve

Tartózkodó kérelem (1803)

A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.
Te lehetsz írja sebemnek
Gyönyörű kis tulipánt!

Szemeid szép ragyogása
Eleven hajnali tűz,
Ajakid harmatozása
Sok ezer gondot elűz.

Teljesítsd angyali szókkal
Szeretőd, amire kért:
Ezer ambrózia csókkal
Fizetek válaszodért.

T_{0vb}Ve

Egy tulipánhoz (1793)

A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.
Te vagy orvosa sebemnek
Gyönyörű kis tulipánt!

Szemeid szép ragyogása
Lobogó hajnali tűz;
Ajakid harmatozása
Sok ezer gondot elűz.

Teljesítsd angyali szókkal
Szeretőd, amire kért:
Ezer ambrózia csókkal
Fizetek csókjaidért.

Az elemzést a **T_{1vb}** textuális vehikulumára vonatkozóan végzem el, a **T_{0vb}**-re és az inferenciális vehikulumra csak ott utalok, ahol ennek az utalásnak funkciója van.

A/vb(Fc): Az elemzendő verbális összetevő formai architektikája (formációja)

A szemiotikai-textológiai elemzés **második** lépéseként a $T_{1vb}Ve$ mentális képe alapján a Ve -hez rendelt **(a) lexikai nyelvi** és **(b) metrikai-ritmikai formai architektikának (formációnak)** [= Fc] reprezentációját hozzuk létre.

(a) A lexikai nyelvi formáció (cím nélküli) MaA/R -reprezentációjának létrehozásához a $T_{1vb}Ve$ -t először lebontjuk **első fokú kompozícióegységnek** [=K] nevezett elemi összetevőire, majd elvégezzük azok szintaktikai elemzését, amitől itt eltekintettem (lásd a $T_{1vb}Ve/(°K)$ reprezentációt, amelyben a szintaktikai elemzés hiányát a „°” szimbólum jelzi).

$T_{1vb}Ve/(°K)$

- °K₁ [A hatalmas szerelemnek megemésztő tüze bánt]
- °K₂ [Te lehetsz írja sebemnek gyönyörű kis tulipánt]
- °K₃ [Szemeid szép ragyogása eleven hajnali tűz]
- °K₄ [Ajakid harmatozása sok ezer gondot elűz]
- °K₅ [Teljesítsd angyali szókkal szeretőd, amire kért]
- °K₆ [Ezer ambrózia csókkal fizetek válaszóért]

(b1) A metrikai-ritmikai nyelvi formáció reprezentációjának létrehozása – ha más információ nem áll rendelkezésünkre – feltételezésen alapszik.

Nemes Nagy Ágnes téves feltételezése például az volt, hogy a *Tartózkodó kérelem* ösi nyolcasban és hetesben van írva, ami a következő, a hangsúlyos tagolásra is tekintettel lévő $T_{1vb}Ve/Fc$ (*mr) reprezentációhoz vezet (a hangsúlyos szótagokat a szótag első betűje elé helyezett aposztrof jelzi):

$T_{1vb}Ve/Fc$ (*mr)

- 'A hatalmas | 'szerelemnek
- 'Megemésztő | 'tüze bánt.
- *'Te lehetsz ír- | 'ja sebemnek
- 'Gyönyörű kis | 'tulipánt

- 'Szemeid szép | 'ragyogása
- *'Eleven haj- | 'nali tűz,
- *'Ajakid har- | 'matozása
- *'Sok ezer gon- | 'dot elűz.

- *'Teljesítsd an- | 'gyali szókkal,
- *'Szeretőd a- | 'mire kért:
- *'Ezer ambró- | 'zia csókkal
- *'Fizetek vá- | 'laszóért.

A $T_{1vb}Ve/Fc$ (*mr) reprezentáció egyértelműen mutatja, hogy ez a tagolás a 12 sorból 8 sorban ellene mond a helyes lexikai nyelvi megformáltság törvényeinek, minthogy olyan szótagokra helyez hangsúlyt, amelyekre az nem eshet.

Nemes Nagy Ágnes a „Valódi tulipánt” című igen szellemes írásában, amelyben azt próbálja kitalálni, hogyan találta ki(!) Csokonai a „Tartózkodó kérelem” című verset, többek között a következőket írja:

egy Babits-tanulmány ébresztett rá, legnagyobb meglepetésemre, hogy a *Tartózkodó kérelem* egyáltalán nem ősi nyolcasban és hetesben van írva (amiről pedig szentül meg voltam győződve), hanem egy nagyon is ritka és a magyar költészetben alig használatos antik metrumban: rímmel megfejelt ionicus a minoré-ban.

Majd később így folytatja:

Az ősi nyolcas, az ősi hetes cezúrája eltéveszthetetlen. Alig van magyar fül – nemcsak költői fül –, amelyik észre ne venné. Ha a *Tartózkodó kérelem* ezekben az ütemekben íródott volna, akkor például a harmadik versszakot így kellene ritmizálnunk:

'Teljesítsd an- | 'gyali szókkal,
'Szeretőd a- | 'mire kért:
'Ezer ambró- | 'zia csókkal
'Fizetek vá- | 'laszodért.

Ami persze képtelenség. Csokonai nem verselhetett így, és nem is verselt így, hiszen nem ősi nyolcast, hanem ionicus a minorét írt, amiben nincs cezúra.

(b2) A metrikai-ritmikai nyelvi formációnak a rímszerkezetet is figyelembe vevő adekvát reprezentációja tehát a $T_{1vb}Ve/Fc(mr)$.

$T_{1vb}Ve/Fc(mr)$

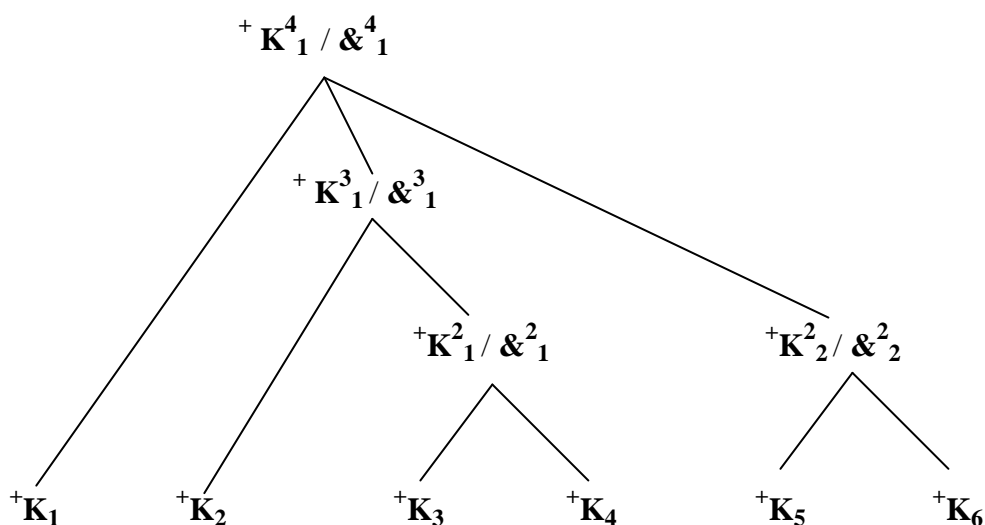
A ha- tal- mas sze- re- lem- nek	U U - - U U - -	a
Me+ g e- mész- tő tü- ze bánt	U U - - U U -	b
Te le- hetsz ír- ja se- bem- nek	U U - - U U - -	a
Gyö- nyö- rű kis tu- li- pánt	U U - - U U -	b
Sze- me- id szép ra- gyó- gá- <u>sa</u>	U U - - U U - -	c
E- le- ven haj- na- li tűz,	U U - - U U -	d
A- ja- kid har- ma- to- zá- <u>sa</u>	U U - - U U - -	c
So+ k e- zer gon- do+ t e- lűz.	U U - - U U -	d
<u>Tel</u> - je- síts+ d an- gya- li szó- kal,	U U - - U U - -	e
Sze- re- tő+ <u>d</u> a- mi- re kért:	U U - - U U -	f
E- ze+ r am- bró- zi- a csók- kal	U U - - U U - -	e
Fi- ze- tek vá- la- szo- dért.	U U - - U U -	f

Az aláhúzott szótagok a metrikai sémától eltérő ritmikai elemek.

$A/vb(Sc)$: Az elemzendő verbális összetevő nyelvi-jelentéstani architektónikája (sensusa)

A szemiotikai-textológiai elemzés **harmadik** lépése a $T_{1vb}Ve$ -hez rendelhető **nyelvi-jelentéstani architektónika (sensus)** [= Sc] reprezentálása (lásd a $T_{1vb}Ve/Sc(VKompO)$ diagramot).

T_{1vb}Ve/Sc(VKompO)



Ebben a diagramban

– a „+” felsőindex azt jelzi, hogy a vele megjelölt egységek verbális elemei (szavai, szókapcsolatai) helyén azok sensusát (sensusait) illetőleg azok elfogadható kombinációit kell figyelembe venni;

– a szögletes vagy kerek zárójelbe tett háromjegyű szimbólumok verbális (ko)referenciaindexek: a beszélőre közvetlen utalás feltételezése esetében az [i01], közvetettben az (i01), a megszólítottokra közvetlen utalás feltételezése esetében az [i02], közvetettben az (i02) referenciaindex utal.

- +K₁ +[A^hatalmas^szerelemnek megemészto^tüze bánt /(engemet)[i01]/]
- +K₂ +[Te[i02] lehetsz írja sebem(i01)nek gyönyörű^kis^tulipánt]
- +K₃ +[Szemeid(i02)^szép^ragyogása eleven hajnali^tűz]
- +K₄ +[Ajakid(i02)^harmatozása sok^ezer^gondot elűz]
- +K₅ +[Teljesítsd[i02] angyali^szókkal szeretőd[[i02], [i01]], amire^kért]:
- +K₆ +[Ezer^ambrózia^csókkal fizetek[i01] válaszd(i02)ért].

A nyelvi-jelentéstani kapcsolóelemek egyik lehetséges értelmezése pedig a következő:

- [&²₁] = +K₃ és +K₄
- [&²₂] = +K₅ hálából +K₆}
- [&³₁] = +K₂ mivel +K²₁}
- [&⁴₁] = +K₁ megoldásként +K³ ezért kérlek +K²₂ }

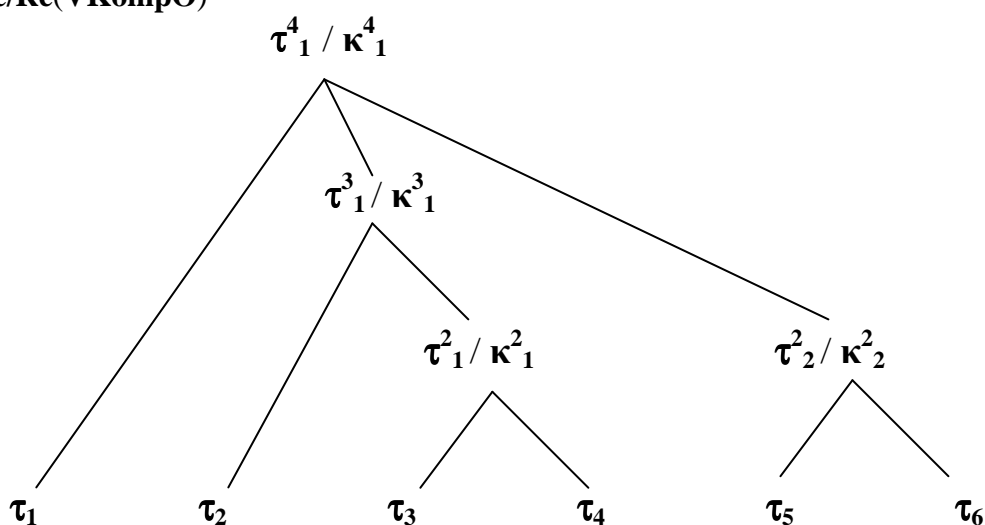
Ami a formai és a nyelvi-jelentéstani felépítést illeti, érdemes figyelembe venni a két vehikulum közötti eltéréseket is.

A/vb(Re): Az elemzendő verbális összetevő referenciális-jelentéstani architektonikája (relátuma)

A szemiotikai-textológiai elemzés **negyedik** lépése a $\mathbf{T}_{1vb}\mathbf{Ve}$ -hez – a relátum-*imágónak* (egy elfogadhatónak ítélt világdarab (tényállás-konfiguráció) mentális képének) közvetítésével – rendelhető **referenciális-jelentéstani architektonika (relátum)** [= **Re**] reprezentálása. (Lásd a $\mathbf{T}_{1vb}\mathbf{Ve}/\mathbf{Re}(\mathbf{VKompO})$ diagramot, amelynek olvasata analóg a $\mathbf{T}_{1vb}\mathbf{Ve}/\mathbf{Sc}(\mathbf{VKompO})$ diagram olvasatával).

Minthogy a \mathbf{T}_{1vb} szövegségét ennek a tényállás-konfigurációnak a szervessége biztosítja, meg kell vizsgálnunk, hogy a $\mathbf{T}_{1vb}\mathbf{Ve}$ által feltehetően utalt tényállás-konfiguráció, amely a mindenkori befogadó feltevései alapján hat elemi tényállásból hozható létre, szerves egységnek tekinthető-e vagy sem.

$\mathbf{T}_{1vb}\mathbf{Ve}/\mathbf{Re}(\mathbf{VKompO})$



- τ_1 <[a^hatalmas^szerelemnek megemésztő^tüze bántn/engem[i01]/]>
- τ_2 <[te[i02] lehetsz írja sebem(i01)nek gyönyörű^kis^tulipánt /-nak nevezett megszólított/]>
- τ_3 <[szemeid(i02)^szép^ragyogása eleven hajnali^tűz]>
- τ_4 <[ajakid(i02)^harmatozása sok^ezer^gondot elűz]>
- τ_5 <[teljesítsd[i02] anyali^szókkal szeretőd[i01] amire^kért]>
- τ_6 <[ezer^ambrózia^csókkal fizetek[i01] válaszod(i02)ért]>

A tényállás-specifikus kapcsolóelemek alábbi lehetséges értelmezése alapján a tényállás-konfiguráció szerves egységnek tekinthető.

- κ_1^2 = a τ_3 és a τ_4 tényállás szerves egysége,
- κ_2^2 = a τ_5 kérés és az ígért τ_6 ellenszolgáltatás szerves egysége,
- κ_1^3 = a τ_2 meggyőződés és a mellette szóló τ_1^2 érvek szerves egysége,
- κ_1^4 = az orvoslást igénylő τ_1 tényállás,
az orvoslás módjára vonatkozó τ^3 meggyőződés (a mellette szóló érvekkel),
és az ezekből levezett τ_2^2 kérés (az ígért ellenszolgáltatással)
szerves egysége.

A/vb(Lin): Az elemzendő verbális összetevő vehikuluma 'rím-megőrző' linearizálási lehetőségeinek a vizsgálata

(1) A 'rím-megőrző' linearizálási lehetőségek vizsgálata **első** lépéseként az egyes sorok összetevői felcserélési lehetőségeit elemezzük. Ennek érdekében

– a $T_{1vb}Ve$ első fokú kompozícióegységeit kiegészítjük a konkatenációkat jelző szimbólumokkal,

– a K_2 -ben, K_3 -ban és K_5 -ben két függőleges vonal közé zárjuk azokat az elemeket, amelyek mozgás közben csak az adott helyen cserélhetők fel, és

– valamennyi első fokú kompozícióegységhez hozzárendeljük az összetevőik lehetséges mozgásait jelző számokat (lásd őket a sorok végén szögletes zárójelben).

K_1 [A^hatalmas^szerelemnek megemésztő^tüze bánt][2].

K_2 [Te lehetsz írja seabemnek |gyönyörű kis|^tulipánt][48].

K_3 [Szemeid^szép^ragyogása |eleven hajnali|^tűz][2],

K_4 [Ajakid^harmatozása sok^ezer^gondot elűz][2].

K_5 [Teljesítsd angyali^szókkal |szeretőd, amire|^kért][4]:

K_6 [Ezer^ambrózia^csókkal fizetek válaszodért][2].

A sorokon belüli cserék, mint például

$K_{5.0}$ [Teljesítsd angyali^szókkal szeretőd^amire^kért]

$K_{5.1}$ [Teljesítsd angyali^szókkal amire^szeretőd^kért]

$K_{5.2}$ [Angyali^szókkal teljesítsd szeretőd^amire^kért]

$K_{5.3}$ [Angyali^szókkal teljesítsd amire^szeretőd^kért]

alkalmasak a metrika-ritmika tanulmányozására.

(2) A 'rím-megőrző' linearizálási lehetőségek vizsgálata **második** lépéseként vizsgálunk kell a **sorok** lehetséges felcserélési lehetőségeit.

A sorok cseréje , mint például

K_6 [Ezer^ambrózia^csókkal fizetek válaszodért] [2]

K_5 [Teljesítsd angyali^szókkal |szeretőd, amire|^kért] [4]

annak a szerepnek az elemzésére nyújtanak lehetőséget amelyet a tényállás-konfigurációkat alkotó tényállások bemutatási sorrendje játszik a konfiguráció szervességének megítélésében.

(3) A 'rím-megőrző' linearizálási lehetőségek vizsgálata **harmadik** lépéseként vizsgálunk kell a versszakok lehetséges felcserélési lehetőségeit, ezzel azonban itt nem foglalkozom.

A/[vb+k]: A *Tartózkodó kérelem* MACSKÁSSY IZOLDA ÁLTAL ILLUSZTRÁLT VÁLTOZATÁNAK SZEMANTIKA-TEXTOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE

Itt az illusztrált változat fizikai testét (vehikulumát) mutatom be, magát a vehikulumot azonban nem elemzem, hanem a verbális és képi összetevő kapcsolatához fűzök megjegyzést.

A/[vb+k](Ve) Az elemzendő illusztrált változat vehikuluma

Ve: Macskássy Izolda: a *Tartózkodó kérelem* oldalpárja

Tartózkodó kérelem

*A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.
Te lehetsz írja sebemnek
Gyönyörű kis tulipánt!*

*Szemeid szép ragyogása
Eleven hajnali tűz,
Ajakid harmatozása
Sok ezer gondot elűz.*

*Teljesítsd angyali szókkal
Szeretőd, amire kért:
Ezer ambrózia csókkal
Fizetek válaszodért.*



A költeményhez csatolt illusztráció az utolsó versmondattal [*Ezer ambrózia csókkal fizetek válaszodért*] által utalt tényállás képi megjelenítéseként értelmezhető.

A/[vb+z]: A *Tartózkodó kérelem* LEHETSÉGES ZENAI FELDOLGOZÁSAINAK SZEMIOTIKAI-TEXTOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE

Itt először a zenei feldolgozás lehetőségeit (lehetséges vehikulumait) sorolom fel, utána részletesebben foglalkozom az első feldolgozásmóddal. A többi feldolgozásmódhoz csupán néhány megjegyzést fűzök.

A zenei feldolgozás lehetőségei (lehetséges vehikulumai)

A/[vb[=é]+z](Ve.1): Az **ének** és a **zenei kíséret** mediális összetevőket **partitúra** egyesíti.

Példa: A *Tartózkodó kérelem* Sebő Ferenc „Énekelt versek” c. kötetében található partitúrája.

A/[vb[=é]+z](Ve.2): Az **ének** és a **zenei kíséret** mediális összetevőket **hangkazetta** egyesíti.

Példa: A *Tartózkodó kérelem* Sebő Ferenc zenei feldolgozásának hangkazettája a *Verstár* 98-ban.

A/[vb[=é]+z](Ve.3): A **Ve.1** és **Ve.2** típusú vehikulumokból létrehozott **vehikulumkettős**.

A/[vb[=é]+z](Ve.4): Az **ének** és a **zenei kíséret** mediális összetevőket **videokazetta** egyesíti.

A/[vb[=é]+z](Ve.5): Az **ének** és a **zenei kíséret** mediális összetevők egy **játékfilm** részei.

Példa: A *Tartózkodó kérelem* egy Sebő Ferenc zenei feldolgozásánál korábbi feldolgozásának beépítése Makk Károly 1954-ben bemutatott *Liliomfi* c. filmjébe.

(1) Lássuk a **Ve.1** típusra hozott példát:

A/[vb[=é]+z](Ve.1): Az **ének** és a **zenei kíséret** mediális összetevőket **partitúra** egyesíti.

(a): Sebő Ferenc „Énekelt versek” című könyvében a megzenésített Csokonai versek kottáit Csokonai következő szavaival vezeti be:

A poézisnak minden nemei közül legrégebb és legközönségesebb az énekelhető, vagy dallásrra alkalmas verselés. Jubáltól fogva e mái napig, amelyben ezeket írom, minden időben és minden helyen éreznek az emberek, indulatba jönnek, ... s ha attól szerfelett izgattatnak, danlásra, táncra, mértékbe szedett hathatós beszédekre fakadnak.

... Vajha én hazánknak olyan componistájára találhatnék, aki egy magyar anakreontismust muzsikára vévén, vélem és magyarimmal közelebről tudná és kívánná éreztetni a görög szabású rhythmusoknak mennyei harmóniáját!...

Így lehetne a görög mértékű verseknek a nép előtt becsét és kedvességet szerezni!

Meggyőződéssel állíthatjuk, hogy Csokonai Sebő Ferencben 'megtalálta' ezt a komponistát.

(b) **Ve.1:** Sebő Ferenc *Tartózkodó kérelem* c. kompozíciójának partitúrája

TARTÓZKODÓ KÉRELEM

Ének
Koboz
Gítár
Bőgő

$\text{♩} = 152$

I. A ha - tal - mas sze - re - lem - nek
Meg - e - mész - tő tü - ze bánt:
Te le - hetsz ír - ja se - bem - nek,
Gyönyö - rű kis tu - li - pánt!

Furulya
Tambura
Koboz
Gítár
Bőgő

közjáték

2. Sze-me - id szép ra - gyo - gá - sa
E - le - ven haj - na - li tűz,
A - ja - kid har - ma - to - zá - sa
Sok e - zer gon - dot el - űz

3. Tel - je - sítsd an - gya - li szók - kal
Sze - re - tőd a - mi - re kért:
E - zer amb - ró - zi - a csók - kal
Fi - ze - tek Vá - la - szo - dért

(c): Sebő Ferenc kompozíciójának **formai architektonikája** többek között azért is figyelemre méltó, mert igen híven követi a költeménynek (szövegmondatszerkezetre is tekintettel lévő) prozódiai megformáltságát: lásd

– a partitúra szöveghű ütemtagolását és

– a metrikai-ritmikai szótagtípusoknak megfelelő hanghosszúságokat (a nyolcad-, a negyed- és a fél hangok alkalmazását – beleértve az azoktól való olyan funkcionálisan értelmezhető eltéréseket is, mint például egyfelől a „Tel-”, másfelől a „-sítsd”, vagy a „tőd” szótagok esetében) stb.

(d): A **Ve.1**-hez rendelhető **nyelvi-szemantikai architektonika** talán ebben az esetben is, egy magyarul nem értő személyekből álló csoport pszichológiai kördiagramra utaló megállapításaival közelíthető meg, oly módon, ahogyan azt Kodály Zoltán Weöres Sándor „Öregek” című költeményére írott kórusművének elemzésekor tettem.

(2)

A/[vb[=é]+z](Ve.2): Az **ének** és a **zenei kíséret** mediális összetevőket **hangkazetta** egyesíti.

Az hangkazettán való rögzítés azért szüksége, hogy a szemiotikai-textológiai elemzés eredményeinek a bemutatásához legyen referencia-alap.

A konfiguráció **formációja** az énekesre vonatkozóan nem tartalmaz vizuális információkat. A zenére és az énekre vonatkozó információk **dúsított partitúra** alapján rendelkezhetők a vehikulumhoz.

A konfiguráció **sensusa** a pszichológusok által kidolgozott **kördiagram** felhasználásával rendelhető a vehikulumhoz magyarul nem értők bevonásával. Ez garantálja annak biztosítását, hogy a verbális összetevő jelentése ne vetüljön rá a non verbális összetevőre.

Jóllehet mind a formáció, mind a sensus meghatározása csak ‘megközelítő’ jellegű, ez teszi lehetővé, hogy azokról *inter-szubjektív* diszkussziót lehessen folytatni.

(3)

A/[vb[=é]+z](Ve.3): A **Ve.1** és **Ve.2** típusú vehikulumokból létrehozott **vehikulum-kettős**.

A Ve.3 vehikulumpár két csatornán (egy **vizuálison** és egy **auditívon**) *egyszerre* jut el a vevőhöz (a befogadóhoz).

Ha a partitúra már agogikai információkkal dúsított, a befogadás a dúsítás szükséges és elegendő, illetőleg a lehetőségekhez képest optimális volta kontrollálására szolgálhat.

Ha a partitúra még nem dúsított a befogadás célja lehet az optimális dúsítás szemiotikai-textológiai eszköztárának létrehozása és magának a dúsításnak a végrehajtása.

A Ve.3-hoz rendelhető *formáció* létrehozható a partitúra alapján. A Ve.3-hoz rendelhető *sensus* pedig a korábbiak során említett kördiagram megfelelő alkalmazásával ‘közelíthető’ meg.

(4)

A/[vb[=é]+z](Ve.4): Az **ének** és a **zenei kíséret** mediális összetevőket **videokazetta** egyesíti.

A Ve.4 vehikulum vizuális csatornán jut el a vevőhöz (a befogadóhoz).

Ha a befogadó rendelkezik a gesztusok, a mimika és az ének+zene összetevő interpretálásához szükséges eszköztárral, a befogadást annak felhasználásával hajtja végre.

Ha ezzel nem rendelkezik a befogadás célja egy optimális szemiotikai eszköztár létrehozása, majd annak alkalmazásával magának a befogadásnak a végrehajtása lehet.

A befogadás eredményének a bemutatása az ének+zene összetevő adekvát reprezentálása mellett megkívánja a videofelvétel fotogramokra bontását is, hogy a bemutatáshoz megfelelő ‘hivatkozási alapot’ lehessen csatolni.

(5)

A/[vb[=é]+z](Ve.5): Az **ének** és a **zenei kíséret** mediális összetevők egy **játékfilm** részei.

A Ve.5 vehikulum, hasonlóan a Ve.4 vehikulumhoz, vizuális csatornán jut el a vevőhöz (a befogadóhoz).

A Ve.5 vehikulum befogadására és interpretálására vonatkozóan ugyanaz mondható el, mint ami a Ve.4 vehikulummal kapcsolatban, azzal a minimális eltéréssel, hogy a bemutatás számára nem egy videofelvételt, hanem a szóban fogó filmet kell fotogramokra bontani.

ZÁRÓMEGJEGYZÉSEK

1. Székfoglalóban először egy szöveg meghatározást fogalmaztam meg. Ez után egy egyszerű példa változataival azt mutattam meg, hogy egy *verbális* képződmény szövegsége nem *nyelvi szövetének* megformáltságától függ, hanem attól, hogy rendelhető-e hozzá egy szerves egységet képező *tényállás-konfiguráció*.

Minthogy ennek alapján a verbális képződmények szövegségének eldöntésében a *tényállás-konfigurációk szervessége* játssza a központi szerepet, aminek megállapítása nem hajtható végre kizárólag nyelvészeti eszközökkel, a szövegek elemzésével és leírásával foglalkozó diszciplína tárgy tartománya részben kívül esik a nyelvészet tárgy tartományán.

2. Ezt követően egy nyelvi képződmény textológiai megközelítésének lehetséges tárgyait foglaltam össze.

A következőkben azt fejtegettem, hogy a szövegség mibenlétével foglalkozó diszciplína elnevezéseként félrevezetőek a *szöveggrammatika*, *szövegnyelvészet*, *szövegelmélet* és *szövegtan* kifejezések, ha valamennyi más-más ok következtében is.

Ezekre a tényekre támaszkodva soroltam fel azokat a megfontolásokat, amelyek engem arra indítottak, hogy ezt a diszciplínát *szemiotikai textológiának* nevezzem és ténylegesen – meghatározott tulajdonságokkal rendelkező – *szemiotikai* diszciplínaként építsem fel.

Hogy mit jelent e diszciplína *szemiotikai* jellege, arra azonban az eddigiekben csak néhány tulajdonsága felvillantásával utalhattam. Ezt egészítem ki itt egy-két megjegyzéssel.

Minthogy egy komplex jel *szemiotikai komplexitása* nem csak a jelösszetevők nagyságrendjétől függhet, hanem *médiium-specifikus összetettségétől* is, a szöveg *szemiotikai* fogalmának körébe beletartoznak a *multimediális szövegek* is. Ez újabb érv annak alátámasztására, hogy a szövegek elemzésével és leírásával foglalkozó diszciplína tárgy tartománya kívül esik a nyelvészetén.

3. Ezt a tényt tartottam szem előtt, amikor eldöntöttem, hogy székfoglalóban – egy irodalmi szöveg kapcsán – legalább utalásszerűen foglalkozom a multimediális szövegek elemzésének egy-két alapkérdésével is.

A szemiotikai textológia tárgy tartománya azonban kívül esik az irodalomtudomány tárgy tartományán is. Szemléltető példaként csupán azért választottam irodalmi szöveget (és annak multimediális változatait), mert az irodalmi szövegek elemzése megformáltságuk nagyfokú komplexitása következtében kedvelt tárgya szövegtani elemzéseknek.

Ugyanilyen joggal választhattam volna egy ipari termék illusztrált leírását, egy comics-ként megformált szakszöveget, egy audio-vizuális reklámszöveget, bármilyen tárgyú filmet stb.

Következtetesként megállapíthatjuk, hogy a multimediális szövegek megformáltságát vizsgáló szövegcentrikus diszciplínák a humán tudományok körébe tartozó *önálló létjogosultságú* képződmények.

4. Miután – ahogy remélem – eléggé informatív képet adtam a szemiotikai-textológiai kutatás természetéről, és arról a státusról, amelyet a diszciplínák között elfoglalhat, azt hiszem világossá vált, hogy

– a szemiotikai textológia elmélete szervesen egészíti ki a szövegtani kutatás területén a magyarországi kontextusban eddig elért eredményeket, valamint, hogy

– más (elsősorban a kognitív) tudományokkal együttműködve hozzájárulhat a szövegértési és szövegalkotási kompetenciának a jelenleginél magasabb szintre való emeléséhez.

IRODALOMJEGYZÉK

A székfoglalóban érintett témákra vonatkozó részletesebb információk magyar nyelven többek között a következő művekben találhatóak:

Petőfi S. János:

Az explicitéség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. A szemiotikai-textológiai értelmező interpretáció néhány aspektusa. Budapest: A MTA Nyelvtudományi Intézete, 1996.

Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. [= Officina textologica, 1.] Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997.

A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai-textológiai szövegszemléletbe. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004.

Szövegkompozíció és jelentés. Témák és megközelítések a szövegtani kutatásban. [= Szemiotikai szövegtan 18.] Szeged: JGYF Kiadó, 2007.

Benkes Zsuzsa – Petőfi S. János:

A vízjel nem tűnik el olyan könnyen. Versek megformáltságának megközelítése kreatív gyakorlatokkal. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2006.

Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa:

A szöveg megközelítései. Kérdések - válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba. Budapest: Iskolakultúra Kiadó, 1998.

A multimediális szövegek megközelítései. Kérdések - válaszok. Bevezetés a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú komplex jelek szemiotikai szövegtanába. Budapest: Iskolakultúra Kiadó, 2002.